

Potlach, cancák, usárna

Tramping pohledem etnologie

Jan POHUNEK, Petr JANEČEK

Trampskému hnutí je možné se věnovat z historického nebo sociologického úhlu pohledu, zároveň ale zahrnuje i prvky, které jej činí předmětem zájmu etnologického.

Trampové představují - s trochou nadsázky - svérázný „kmen“ či „národnost“ vyznačující se specifickými kulturními projevy, kterými se vydělují z většinové společnosti. V tomto smyslu je tedy tramping nejen způsobem trávení volného času, ale především subkulturou. Podobně jako jiné subkultury je přeplněn mnoha svěbytnými způsoby symbolického přikládání významů předmětům a činnostem, kterým většinová společnost takový smysl nepřikládá. Příkladem může být trampský oděv, který má nejen aspekty praktické a estetické, ale slouží i jako symbol identifikace s trampingem. Podobně jako lidový či profesní кроj tedy zejména dokládá kulturní příslušnost. Oděv a další aspekty trampingu, jako jsou například obřadnost, zvyky nebo slovesnost, zároveň představují ukázkové příklady jevů neformální lidové kultury a folkloru dneška se všemi jejich základními rysy, mezi něž patří anonymní původ, variabilita, meziosobní přenos a synkretičnost. Trampy odlišují jako zvláštní skupinu osob,

zároveň ale vycházejí z obdobných projevů většinové společnosti, které jsou reinterpretovány a naplněny novým významem.

Pokusíme-li se sledovat vývoj těchto folklorních prvků, narazíme často na problémy dané strukturou pramenů - nejsou například dobře známy trampské pověsti z doby první republiky. Popisy oděvu ve starších pracích, jako jsou například *Dějiny trampingu* Boba Hurikána z roku 1940, mohou být zkráceny přehnaným akcentováním některých výrazných rysů. Mnohdy se stírají hranice folkloru, autorské tvorby a folklorismu, tedy autorské tvorby folkloru imitující.

Vznik různých jevů je také obtížné přesně datovat. Přesto zde shrneme alespoň to, co je o folklorní stránce trampingu známo, i skutečnosti, které z jejích proměn lze vyvozovat. Spíše stranou ponecháváme trampskou hudbu, protože jde vzhledem k jejímu významu i vlivu na českou hudbu 20. století o rozsáhlé téma, jehož začlenění by ostatní pojednávání otázky zastínilo.

Pro trampskou kulturu byla zásadním formativním obdobím dvacátá léta 20. století. K nejvýraznějším odlišnostem, které tehdy učinily z „divokých skautů“, jak se prvním trampům dobově přezdívalo, něco víc než jen skupinky mládeže jezdící do přírody, patřilo vytvoření vlastního slangu, zvyků i zvláštností oděvu.

ODĚV

V případě oděvu bývá často uváděno členění předválečného trampingu na *dobu cowboyskou* a následující *dobu kanadskou*. *Doba cowboyská* se měla vyznačovat preferencí šatů a doplňků, které zdůrazňují pojetí trampingu jako „hry na Divoký západ“, tedy kovbojských klobouků, košilí a halen či pistolí a šerifských hvězd. *Doba kanadská* akcentovala prosté, „sportovnější“ oblečení v přírodních barvách. Skutečná situace však byla složitější – vedle prvků inspirovaných Divokým západem byly už tehdy do trampského prostředí přijímány součásti vojenské výstroje z armádních výprodejů, z nichž některé, zejména americká torna haversack M1910, nejčastěji nazývaná „usárna“, dosáhly až ikonického významu a jsou používány dodnes. Neexistovala však jednotná „trampská uniforma“, a přestože bylo ošacení využíváno jako způsob, jak se odlišit od většinové společnosti, oděv a výstroj trampa byly – a dodnes zůstávají – synkretické, akceptují různé styly včetně oblečení všedního. Trampkost oděvu je dána až celkovým dojmem, který vzbuzuje, byť může být některými prvky zdůrazněna. Patří mezi ně použití vhodného batohu (preferovány jsou vojenské torny starších i novějších typů) nebo doplňků typu domovenky na rukávu, šerifské hvězdy, klobouku či přívěšků s trampskými a indiánskými motivy. Některé původně trampské oděvní součásti (westernová móda, později maskáče) začaly v dobách, kdy bylo hnutí populární, pronikat i mezi osoby, které bylo za trampy možné považovat jen okrajově nebo vůbec ne.

Trampský oděv v průběhu 20. století přibíral další prvky a každá módní vlna, která se otiskla v jeho celkovém výrazu, v něm zůstala přítomna i po svém opadnutí. Sledovat lze například proměny po druhé světové válce zvláště populárního vojenského oblečení a výstroje („betly“ – battledresy, od šedesátých let „kopřivky“, „jehličí“ a další typy maskáčů), které měly

kromě užitné hodnoty i symbolický význam – žádané byly například oděvní součásti amerického původu, hojně zejména na Plzeňsku, osvobozeném armádou USA. Jejich nošení mohlo zároveň symbolizovat averzi vůči komunistickému režimu. V sedmdesátých a osmdesátých letech bylo zase časté rozlišování trampů na „severaňy“ a „jižany“, symbolizované především odlišnou barvou šátku a zřejmě inspirované trampskou soutěží „Sever proti jihu“, kterou v roce 1966 vyhlásil časopis *Mladý svět*. Nedostatkové součásti bývaly až do nástupu prodejen s outdoorovým vybavením leckdy vyráběny podomácku nebo na zakázku. V současnosti se v trampském oděvu a výstroji spojují prvky vojenské, outdoorové, westernové, každodenní i indiánské, lze se setkat i s vědomými návraty ke starému kanadskému stylu, kdy je „nepraktičnost“, ale zároveň i jednoduchost na první pohled zastaralého vybavení prezentována jako autentický projev trampingu. U ortodoxnějších trampů bývají odmítány „mastňácké“ pomůcky typu mobilních telefonů, vaříčů, GPS přijímačů či goretexových bund.

TRAMPSKÝ SLANG

Vývoj oblečení a výstroje byl spjat i s vývojem trampského slangu – většina jeho slovní zásoby souvisí s označováním předmětů trampy využívaných. Například jen pro „usárnu“ a způsoby, jakými může být zabalena, existují desítky pojmenování (usárna, uzda, čibuko, mrtvý dítě, hadraplán, špekbuřt, dlouhý dílo...). Trampský slang souvisí především se slangem studentským, sportovním (zejména vodáckým) a vojenským, má ale i vlastní specifickou slovní zásobu. Patří sem klíčová trampská slova jako „potlach“ (setkání trampů; kombinace českého slova „tlachat“ a indiánské slavnosti „potlač“) nebo označování sociálního statusu a vztahu k subkultuře (např. „šerif“, „kamarád“ – obecné označení trampa a zároveň oslovení, „amík“ – tramp preferující americké vojenské oblečení nebo pejorativní termíny „astrachán“, „mastňák“ a „padour“ pro netrampy). Řada termínů je srozumitelná i netrampům a byla jimi přijata, například pozdrav „ahoj“ původně pocházející z námořnického prostředí, nebo označení typu obuvi „kecky“ (podle výrobku firmy Keds).

NEPSANÁ PRAVIDLA A ZVYKY

Přes důraz na pobyt v přírodě a blízkost k sportu bylo trampování především sociální aktivitou. Není proto divu, že si hnutí i navzdory své neformálnosti a rozostřeným hranicím vytvořilo řadu nepsaných pravidel a zvyků. Trampské osady jsou sice především skupinami kamarádů,

Trampské osady jsou zakládány i v současnosti. Na snímku camrátko z výročního ohně osady Tuláci podzemí, založené šesti studenty ve věku patnáct až devatenáct let roku 2010.

mívají ale také jasně vymezený status členství a identitu – přijetí do osady bývá spojeno s různými rituály, osada mívá svá oblíbená místa, která si v různé míře nárokuje, hymnu, kroniku, a především název a symbol, který bývá vypodobněn na domovenkách a na vlajce. Pro vlajky je charakteristický trojúhelníkový tvar, převzatý původně od sportovních klubů, časté je i používání „woodcraftu“ – kruhu s bizoními rohy, symbolu lesní moudrosti, přejatého od tábornického woodcrafterského hnutí. Mezi další oblíbené motivy patří slunce, zvířata, krajiny či oheň. Kromě identity trampa jako člena osady (existují však i „samotáři“) se projevují ještě identity regionální, spjaté s tradičními trampskými oblastmi (Brdy, Roverky, Oslavka apod.) či příslušnost k některému z proudů trampingu (například již zmiňovaní „seveřani a jižani“, averze „stanařů“ proti „chatařům“). Obecně však lze říci, že trampské hnutí má rozostřené hranice a neexistují v něm skutečně výrazné soupeřící směry.

Podobně je rozšířena a členěna i trampská obřadnost. Některé zvyky při pořádání trampských setkání – například rozlišování slavnostního ohně v posvátném šerifském kruhu a ohně užitkového či uznávání písně Jendy Kordy Vlajka z roku 1929 jako trampské hymny – jsou vlastní v podstatě všem, kdo se za trampy považují. Stejně tak jsou rozšířeny pozdravy potřesením rukou se zalamováním palce či slovem „ahoj“, i když si oboje už našlo cestu mimo trampské prostředí. Potlachy bývají spojeny s událostmi důležitými pro život osady, jako jsou výroční ohně, zároveň ale představují příležitost seznat širší okruh kamarádů. K programu takových akcí patří jak slavnostní oheň doplněný zpěvem, tak i další aktivity – soutěže, vandr po okolí, hraní divadla a podobně. Účastníci obdrží na památku „camrátku“ neboli „cancátka“, nejčastěji vyrobená z ozdobeného, šikmo seříznutého dřevěného špalíku, vítězové soutěží či osoby jinak oceněné pak podobné, jen větší a honosnější „placky“.

TRAMPSKÁ SLOVESNOST

Popis trampské slovesnosti je problematičtější. Pro tramping je příznačná rozvinutá literární tvorba. Většina děl ale patří mezi autorské

výtvoř, které jako folklorní žánr nekolují, i když za něj mohou být vydávány. Tento problém lze ilustrovat na trampských vtipech, které jsou známy třeba už z předválečného časopisu *Tramp* a u kterých je možné pozorovat některé specifické rysy. Častý je například dialog dvou trampů svérázně rozebírajících nějaký problém (*Běží dva trampové za rozjíždějícím se vlakem, v posledním okamžiku naskočí na plošinu posledního vagonu a jeden si udýchaně ulevuje: „To je klika, mít ten vlak o vagon mň, tak sme skočili do vzduchu!“*) nebo utahování si z „paďourů“. Není ale jisté, do jaké míry jde o výtvor redaktorů časopisu, kteří patřili k umělecky činné levicové avantgardě. Trampské vtipy jsou dodnes otiskovány na stránkách trampských časopisů a vycházejí i jejich samostatné sbírky, naživo jsou ale vyprávěny jen okrajově.

Hojnější než vtipy je žánr vyprávění ze života a „trampské latiny“. Tyto příběhy mívají vyznění buď humorné, anebo naopak strašidelné a mystériózní, kterým plynule přecházejí do současných moderních pověstí. Typické je zastoupení příběhů spojených s fenoménem legend trippingu, což je navštěvování „strašidelných“ míst, mnohdy spojené s překračováním norem a provokováním místního fantoma, kterým může být vrah, pomačenec nebo duch. Mezi trampy mívají charakter iniciační (seznámení s legendárním místem), zpestřovací (opředení oblíbeného místa pseudohistorickým vyprávěním) nebo i čistě zábavný (vzájemné strašení). Motiv propracované postavy vraha, šílence či ducha zároveň trampové sdílejí například se skauty, kde ale podobné „pověsti táborového ohně“ mívají navíc aspekt sociální kontroly a součásti celotáborové hry (stejnou funkci plnila již Zelená přišera z díla Jaroslava Foglara *Hoši od Bobří řeky*). Trampští fantomové mohou sloužit i jako symbol místa, s nímž se lze ztotožňovat – Hagen, převážně škodící duch lomů Amerika u Karlštejna, obvykle popisovaný jako nemrtvý nacistický voják, vystupuje v některých podáních též jako pozitivní genius loci a ochránce pronásledovaných trampů.

UMĚLECKÁ TVORBA

Trampská literární a jiná náročnější umělecká tvorba (hudba, malířství, řezbářství) už

Literatura

K. Altman, „... jak někteří trampují“, in: J. Pospíšilová (ed.), *Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*, Brno 2003, s. 259–272; J. Krško, *Meziválečný tramping na Rakovníku*, Praha – Rakovník 2000; K. Pergelová, *Trampský slang ve slovanském kontextu* (Postupová práce, Univerzita Karlova – Ústav slavistických a východoevropských studií), Praha 2004 [http://teketa.praha.cz/Slang_-Klara.doc]; J. Pohunek, „Specifika trampské pověsti“, in: *Národopisný věstník XXVII* (69), 2010/1–2, s. 33–55; J. Pohunek, „Kultura trampů“, in: P. Janeček (ed.), *Folklor atomového věku. Kolektivně sdílené prvky expresivní kultury v soudobé české společnosti*, Praha, s. 65–88; F. Schubert – M. Ryvola, *Stopou toulavou*, Praha 2009.

Petr JANEČEK

(nar. 19??), etnolog, působí v Národním muzeu jako vedoucí etnografického oddělení Historického muzea. Odborně se věnuje slovesné folkloristice, modernímu a současnému folkloru a vztahům mezi lidovou, populární a uměleckou kulturou.
petr_janecek@nm.cz

Jan POHUNEK

(nar. 1981) vystudoval archeologii na ZČU v Plzni a etnologii na FF UK. Je zaměstnán v Národopisném oddělení Národního muzea, problematice trampingu se dříve věnoval též v Regionálním muzeu v Jilovém u Prahy.
jan_pohunek@nm.cz

stojí na hranicích folkloru. Autorská díla vstupují do procesu předávání a variace jen někdy, týká se to především povídek, „autorský“ a „anonymní“ aspekt tramské kultury ale navzájem čerpají ze své zásoby motivů. Můžeme se tak setkat s vyřezávanými totemy, které kromě indiánské symboliky obsahují i další exotické motivy a tramské symboly, nebo povídkami, které se pokoušejí napodobit strašidelná vyprávění. Kontinuum mezi „vysokým“ a „nízkým“ nemá v tramské literatuře a drobném výtvarném umění ostrý předěl. Začíná zápisy v „kempovkách“ (návštěvních knihách jednotlivých tábořišť) a „cancáky“ (tramskou obdobou deníků a památků) a pokračuje přes webové stránky, podomácku vyráběné časopisy (včetně bohaté normalizační samizdatové scény) a sbírky tištěné vlastním nákladem až k literárním soutěžím, oficiálním periodikům a dílům autorů, které je možné řadit do „velké“ literatury, ale kteří se k trampingu celoživotně hlásí.

Pokud tedy chceme odpovědět na otázku, čím je kultura trampů specifická, vyvstává zde několik linií, po nichž se může odpověď ubírat.

Jde o folklorní a kolektivní projevy subkultury, která mívá alespoň zčásti únikový, nebo dokonce protestní charakter a bývá spojena s vytvářením alternativního, „lepšího“ světa přátelství a volnosti, který má zároveň rysy hry. Oděv, symbolika, obřadnost, slang, slovesnost i umění odlišují trampy od „paďourů“ a slouží k vyjádření vlastní identity i kreativity. Patrná je návaznost na folklor sociálních skupin, jako jsou skauti, sportovci, jeskyňáři či vojáci a skutečnost, že tramping byl původně hnutím mládeže. Výrazná je vazba tramské tvorby, pověstí a symboliky na oblíbenou krajinu a přírodu obecně. Značná vnitřní pestrost neformální tramské kultury a umělecká tradice hnutí přispívají k tomu, že tramping patří co do bohatství svých tvůrčích projevů k našim nejvýznamnějším a nejvlivnějším subkulturám. Z tramského prostředí vycházeli autoři jako Bob Hurikán, Jaroslav Žák, bratři Ryvolové či Jaroslav Velinský, mezi výtvarnými umělci a ilustrátory je možné zmínit Marko Čermáka, Zdeňka Buriana nebo Jana Vyčítala. Řada těchto tvůrců byla zároveň hudebníky, a pokud již je řeč o hudbě, nelze opomenout ani Eduarda Ingriše, Jarku Mottla, Jendu Kordu nebo v poválečném období krom některých výše jmenovaných i třeba Wabiho Daňka nebo populární bratry Nedvědy. U tramských ohňů také začínala řada písničkářů, kteří se později vydali vlastní cestou, kupříkladu Karel Kryl. Amatérská a profesionální rovina se prolínají, existují také literární soutěže jako Trapsavec založený v roce 1971. V obdobích, kdy bylo hnutí široce populární, pronikaly jednotlivé jeho rysy i mezi většinovou netrampskou veřejností a ovlivňovaly ji.

Jako ilustraci bychom mohli na závěr použít poměrně častou scénu – představme si skupinu mladých lidí, kteří vyrazí do přírody „na vandr“ pod širák, na sobě mají outdoorové a maskáčové oblečení, večer hrají u ohně, na kterém se vaří v ešusu guláš, na kytaru folk a „ryvolovky“ a povídají si strašidelné příběhy z letního tábora. Ani jeden z nich se nemusí považovat za trampa. Přesto je jejich chování tímto fenoménem silně ovlivněno. Jejich rodiče doma poslouchají písně Michala Tučného a Waldemara Matušky, na komerční televizní stanici sledují písničkový pořad Ivana Mládka a mají chatu na Šázavě, kde ve stínu satelitní antény dosud stojí starý zčernalý totem. Současný tramping sice již není tak masový, jak byl za první republiky nebo třeba v šedesátých až osmdesátých letech 20. století, patří mu však jedno z čelných míst mezi fenomény, které zanechaly svou výraznou stopu v moderní české každodennosti. ■

Ručně kreslená periodizace tramské módy z podomácku vyráběného časopisu Tramp osady Veselé mládí. Praha, čtyřicátá léta 20. století, ze sbírek Národního muzea – prostřednictvím občanského sdružení Naše muzeum darovala Zuzana Matáková.